

Абдуллаев Нодир Абдулхаевич - сиёсий
фанлар номзоди, доцент
Тошкент давлат шарқшунослик
университети

СУРИЯ ВА ТУРКИЯ ЎРТАСИДАГИ ҲОЗИРГИ ЗИДДИЯТЛИ МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИДАН

Яқин Шарқ минтақасида кузатилаётган ҳарбий-сиёсий ва иқтисодий мураккаб вазият эксперт доираларнинг диққат марказида сақланиб қолмоқда. Айрим кузатувчиларнинг нуқтаи назарича, Сурия ва Туркия ўртасидаги ҳозирги зиддиятли муносабатлар ўзига хос тарихий негизга эга. Буни Суриянинг XX аср 90-йилларидаги ташқи сиёсатининг айрим жиҳатларини таҳлил қилиш асосида кўриш мумкин. Ҳаттоки мазкур даврда икки мамлакат ўртасидаги кескинлик ҳарбий можарога ўтиб кетиши таҳдиди мавжуд эди.

XX аср 90-йиллардаги Сурия ва Туркия ўртасидаги зиддиятли ҳолат Анкара маъмурияти томонидан Фрот дарёсида йирик тўғон қурилиши, Суриянинг Курд Ишчилар Партиясини қўллаб-қувватлаши каби масалалар билан изоҳланади. 1996 йилда Суриянинг Курд Ишчилар Партияси раҳбари А.Ожаланни Туркия ҳукуматига топширишдан бош тортгани натижасида Дамашқ ва Анкара ўртасидаги барча расмий муносабатлар тўхтатилади. 1996 йил баҳорида Туркия томонидан Курд Ишчилар Партиясининг раҳбарларини қўллаб-қувватлашда айбланган Суриядаги ташкилотлар вакилларига қарши турли ҳужумлар уюштирилади. Бунинг натижасида икки давлат ўртасидаги муносабатлар янада кескинлашади (2: 193).

1998 йилда расмий Анкара нота юбориб, Дамашқ ҳукуматидан Курд Ишчи Партиясига ёрдам беришни тўхтатишни талаб қилади ва Сурия чегараси бўйлаб қуролли кучларини жанговар ҳолатга келтиради. Туркия ҳукумати армиянинг жанговар ҳолатини юқори даражага олиб чиқиб, Сурияга ўз қатъиятини намоён қилсада, ушбу муаммони сиёсий музокаралар орқали ҳал этиш тарафдори эканлигини билдиради. Бунда ўзининг ҳарбий устунлиги ва Исроил билан ҳарбий ҳамкорлиги Сурияга нисбатан таъсир ўтказиши мумкинлигига ишонч билдиради. Бинобарин АҚШ маъмурияти можаролашаётган томонларни ўзаро келишувга чақирсада, Туркиянинг хавфсизлиги уни кўпроқ ташвишлантиришини маълум қилади (3: 204).

Сурия ҳукумати томонидан Туркиянинг айбловлари доимо рад этилган. Сурия Ташқи ишлар вазири Фаруқ Аш-Шараъ мамлакатда Курд Ишчилар Партияси вакиллари яширинишини рад этиб, «курдлар муаммоси фақат музокаралар асосида ҳал қилиниши мумкинлигини, бироқ сўнгги икки йил ичида Анкара расмий Дамашқ билан барча мулоқотларни тўхтатганлигини таъкидлаган» (2: 193).

Шунингдек, 1996 йилда Туркия ва Исроил ўртасида имзоланган ҳарбий соҳадаги ҳамкорлик келишувига нисбатан превентив чоралар кўриш Суриянинг Яқин Шарқ йўналишидаги ташқи сиёсатидаги муҳим элементлардан бирига айланган эди. Туркиянинг Исроил билан 1996 йилда

имзолаган ҳарбий соҳадаги битим икки давлат ўртасидаги иттифоқни қайта тиклаш йўлидаги саъй-ҳаракатлардан деб изоҳланади. Бу иттифоққа 1948 йил Бен Гурион томонидан асос солинганди. 1950 йили Исроил ва Туркия махсус хизматлари ўртасида ҳамкорлик ўрнатилиши, 1958 йили Исроил ва Туркия Ташқи ишлар вазирликлари ўртасидаги келишув 1996 йил февралда Исроил ва Туркия ўртасида ҳарбий ҳамкорлик битимининг имзоланишига олиб келганди (3: 203).

Туркиялик ва исроиллик расмийлар томонидан мазкур битим араб давлатларига таҳдид эмаслиги турли даражаларда таъкидлаб келинганига қарамай, Сурия ҳукумати бу борадаги превентив ташқи сиёсатини изчиллаштиради. 1991 йилда АҚШ томонидан араб давлатларига Яқин Шарқ муаммосини ҳал этиш борасида ваъда қилинган «Янги минтақавий келишув» имзоланмаган, Фаластин-Исроил музокаралари тўхтаб қолган, Ливан-Исроил ўртасидаги зиддиятлар, Ироққа нисбатан тазйиқ сақланиб қолган бир шароитда Туркия ва Исроил ўртасидаги ҳарбий битим нафақат Сурия, балки Миср ва Саудия Арабистони каби нуфузли араб давлатлари раҳбарларини ҳам жиддий ташвишга солганди.

Бинобарин, ҳарбий соҳадаги келишув доирасида Исроил ва Туркия ўртасида ҳарбий ҳаво ва денгиз машқлари ўтказилди, денгиз портлари томон йўллар такомиллаштирилди ва Анатолия орқали темир йўл ҳаракатлари учун қулайликлар яратилди (1: 125). 1983-1984 йиллари Исроил Мудофаа вазири ва 1990-1992 йиллари Ташқи ишлар вазири лавозимларида фаолият олиб борган Моше Аренс бу ҳолатни “Исроил минтақада доимо ўз ҳарбий устунлигини кучга асосланган тинчлик» асосида таъминлаб бориши лозим” деб изоҳлаган (5).

1997 йил майда АҚШ Давлат котибининг ўринбосари Н.Бернс Исроил ва Туркия ўртасида ҳарбий соҳада яқин ҳамкорлик ўрнатилиши Вашингтон томонидан Яқин Шарқ йўналишида амалга оширилаётган ташқи сиёсатга мос эканлигини эътироф этади (2: 192). Хусусан, 1998 йил январда Исроил-Туркия-АҚШ ўртасида Ўртаер денгизида (2: 191) ҳарбий машқлар ўтказилиши Вашингтон томонидан Анкара ва Тель-Авивнинг ҳарбий соҳадаги ҳамкорлиги қўллаб-қувватланганининг далили сифатида зикр этиш мумкин. Эътиборга лойиқ томони шундаки, Сурия ҳукуматининг тасаввуридан фарқли ўлароқ, Исроил-Туркия ўртасида ҳарбий битим имзоланган ташаббуси дастлаб расмий Анкара томонидан илгари сурилганди эди (4: 292). Расмий Дамашқнинг нуқтаи назарича, Суриянинг Шимолий худудида ҳарбий таҳдиднинг мавжудлиги, биринчи навбатда, Исроил манфаатларига жавоб беради.

Шу ўринда қайд этиш жоизки, АҚШ маъмурияти Сурияга ташқаридан тазйиқ ўтказиш воситаси сифатида тарихан Туркиядан фойдаланиб келган. Хусусан, 1957 йилда Туркия қуроли кучлари Бош штаби Сурия чегаралари бўйлаб Туркия ҳарбий қисмларини жойлаштириш ва америкалик ҳарбий маслаҳатчилар билан биргаликда Сурияга қарши жанговар операциялар ўтказиш режаларини ишлаб чиққанди.

Сурия XX асрнинг 90-йиллари ўзига хос тахдидли қуршовда қолади. Хусусан, Суриянинг Исроил билан муаммоси ҳал этилмаган, шунингдек, Туркия, Иордания ва Ироқ билан алоқалари тўхтаб қолган. Дамашк маъмурияти мазкур муаммоларга қарамай Сурия-Туркия зиддияти узок чўзилишининг олдини олишга ҳаракат қилди. Зеро, икки мамлакат ўртасидаги 820 км. чегара нисбатан тинч бўлиб, Сурия томонида фақат бир нечта рамзий давлат чегара постлари мавжуд эди. Чунки Сурия ҳукумати мамлакат учун асосий хавфни Исроил томонидан кутган эди.

Сурия ўзининг Яқин Шарқ минтақасидаги мавқеини қатор дипломатик муносабатларини жадаллаштириш эвазига кучайтиришга ҳаракат қилди. Хусусан, Сурия ҳукумати ташқи сиёсатни етакчи араб давлатларининг қўллаб-қувватлашига эришишга йўналтиради. Бу борадаги саъй-ҳаракатлар натижасида Сурия, Миср, Саудия Арабистонининг мазкур муаммо бўйича мавқеини бирлаштиришга эришилади. Ушбу уч давлат 1991 йил Форс кўрфазидаги урушдан сўнг илк бор 1996 йил июнда Қоҳира шаҳрида йиғилиб, Дамашқнинг сиёсий мавқеини қўллаб-қувватлашларини маълум қиладилар ҳамда Анкарадан Исроил билан ҳарбий ҳамкорликни қайта кўриб чиқишини талаб қиладилар (6: 20.10.1997). Шунингдек, 1997 йил 12 сентябрда АҚШ Давлат котиби М.Олбрайтнинг Сурияга расмий ташрифи ташкил этилади. Сурия Ташқи ишлар вазири Ф.Аш-Шараънинг фикрича, мазкур ташриф Яқин Шарқдаги вазиятнинг янада ёмонлашиб кетишининг олдини олиш имконини берди (2: 197).

Ўз навбатида, 1998 сентябрда Араб давлатлари уюшмаси томонидан Туркиянинг Сурияга нисбатан “зўравонлик сиёсатига араб давлатлари эътиборсизлик қилмаслиги” ҳақида баёнот берилади. Сурия ва Туркия ўртасидаги кескинлик ҳарбий можарога айланиб кетишини олдини олиш ва томонларни келиштириш йўлида Миср воситачилик дипломатиясини амалга оширади.

1998 йил 21 октябрда «Адна» битими имзоланиши билан можаро бартараф этилади. Унга кўра Сурия томони Курд Ишчи Партиясига ёрдам беришни тўхтатиш, партия етакчиларини Суриядан чиқариб юбориш, айримларини Туркияга экстрадиция қилиш, шунингдек, давлатлараро қўшма комиссия орқали хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ўрнатиш ҳақида келишилади. Ўз навбатида, Туркия икки давлат чегарасидаги Сурия фуқароларига хужум қилмаслик мажбуриятини ўз зиммасига олади. Туркия томони Сурияга ўз шартларини қабул қилдиргани келгусида икки мамлакат ўртасидаги муносабатларда ҳар қандай муаммо вужудга келиши билан Анкара ўз ҳарбий қудратини намойиш этиш орқали ҳал этиши мумкинлигини келтириб чиқаради. Зеро, Сурия ва Туркия ўртасидаги сув, чегара, курдлар масаласи каби қатор муаммолар ўз ечимини топмаган.

Сурия-Туркия ўртасидаги зиддиятли вазият ҳамда Туркия-Исроил ҳарбий ҳамкорлиги ўрнатилиши шароитида араб давлатлари кучлар нисбати ва ҳарбий иттифоқлар борасидаги эски қоидаларга асосланган янги Яқин Шарқ стратегиясини шакллантиришга киришдилар. Исроил ва Туркия ўртасидаги ҳарбий иттифоқ Форс кўрфази урушидан кейин минтақадаги

муҳим сиёсий воқеалардан бири бўлди. XX асрнинг 80-йиллари охирида эксперт доираларнинг Яқин Шарқ минтақасида араб давлатларига қарши ҳарбий иттифоқ тузилиши мумкинлиги ҳақидаги тахминлар амалга ошгани кузатилди.

Исроил-Туркия ўртасида иттифоқ тузилиши натижасида Сурия, Миср ва Саудия Арабистони ўртасида стратегик ҳамкорлик кучайди. Қуршовда қолишдан чўчиган Сурия араб ва мусулмон оламини Исроил-Туркия иттифоқига қарши қўйишга ва ўз минтақавий ёлғизлигидан қутилиб, АҚШ билан мулоқотни давом эттириш учун муҳим бўлган сиёсий қўллаб-қувватлашни кучайтиришга эришади.

Адабиётлар:

1. Eisenstadt M. Turkish-Israeli Military Cooperation: an Assessment. // Policy watch. Washington, №262, 1997. - 225 p.
2. Gresh A. Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East //Middle East Journal. Vol.52, №2, Spring 1998, -P. 188-203.
3. Дияб А. Ал-Азма ат-туркия – ас-сурия: ал-муҳаддадот вал-қуйуд //Ас-Сияса ад-давлийя, январ, 1999. -С. 203-207.
4. Шадид К. Ал-Абъад ал-истиротижийя лил-мунаварат ал-‘аскария ал-муштарика фи аш-шарқ ал-авсат. //Ас-Сийаса ад-давлийя, №133, 1998. - С. 290-292.
5. Israeli Foreign ministry website. www.israel-mfa.gov.il/
6. Spiegel. 20.10.1997.